

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

БАЮК ВІКТОР ГЕННАДІЙОВИЧ

УДК 902(477.82-21)(043.3)

Б 33

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ЛУЦЬКА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ**

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Луцьк – 2023

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Філіпович Мирослава Богданівна,
професор кафедри всесвітньої історії,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Онищук Ярослав Іванович,
завідувач кафедри археології та історії
стародавніх цивілізацій,
Львівський національний університет
імені Івана Франка;

кандидат історичних наук
Лазорак Богдан Орестович
директор, Комунальний заклад
Львівської обласної ради
«Адміністрація державного історико-
культурного заповідника «Нагуєвичі».

Захист відбудеться 8 вересня 2023 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 32.051.03 у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, вул. Шопена, 24, корп. Д, ауд. 106).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Волинського національного університету імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 А) та за покликанням: <http://ra.vnu.edu.ua/spetsializovani-vcheni-rady/spetsializovana-vchena-rada-d-32-051-03-2/informatsiya-pro-zahysty>

Автореферат розісланий «8» серпня 2023 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Ю.Г. Борейко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Луцьк – є унікальним містом із багатьох точок зору: як центр специфічного історико-географічного регіону, що лежить на перетині декількох культур, як адміністративний центр Давньоруської, Литовської, Польської та Російської держав, що призвело до формування тут чималої кількості оборонних, культових та господарських об'єктів, які з позиції комплексного підходу розпочинають досліджуватися лише з початку ХХ століття. А між тим, Волинь, загалом, і Луцьк, зокрема, це особливий регіон, як з географічної точки зору, так і з позиції внутрішніх історичних характеристик, котрі притаманні цьому прикордонному краю.

Взаємовплив та взаємопроникнення культур у досліджуваному регіоні був величезним як із найдавніших часів, так і у період середньовіччя, адже тут перетиналися давньоруська, польська та литовська культури, накладалися елементи західноєвропейської цивілізації і монголів. У наступні століття Луцьк продовжує вбирати у себе усе нові і нові елементи щодо архітектурної та господарської забудови, все тісніше вплітаючись у регіональні та міжнародні контакти. Через археологічні дослідження Луцьк постає у вітчизняній історії з нової, більш повної та багатогранної точки зору. Саме тому вивчення становлення та еволюція археологічних досліджень Луцька вимагає від автора аналізу різноманіття чинників та особливостей цього процесу. І, оскільки, у сучасній українській історіографії такої комплексної наукової роботи досі не існувало, **актуальність та наукова новизна** проблеми постає очевидною.

Дисертаційна робота покликана заповнити цю прогалину і дозволить простежити не лише усі етапи вивчення археологічних досліджень Луцька, але й виділити їх особливості та результати, вплив на формування сучасного бачення ролі Луцька в історії України. Актуальність теми обґрунтовується також доцільністю введення до наукового обігу значної кількості маловідомих матеріалів пов'язаних з археологічними розкопками міста та його околиць.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах наукової теми кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки «Соціально-економічні та політичні проблеми європейської історії» (протокол № 5 від 13 листопада 2014 р.) та є складовою частиною колективного наукового проекту «Археологічні та історичні дослідження історії Волині доби пізнього середньовіччя» (державний реєстраційний номер 0119U001838), які реалізуються на факультеті історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки. Тема дисертації затверджена вченою радою Волинського національного університету імені Лесі Українки 28 січня 2010 р., протокол № 7.

Мета дослідження - комплексно та об'єктивно дослідити етапи становлення та еволюцію археологічних досліджень Луцька та його околиць.

Відповідно до поставленої мети виділено такі **завдання**:

- проаналізувати із сучасних методологічних позицій стан наукової розробки досліджуваної проблеми, повноту джерельного забезпечення теми;
- описати методологію, принципи та методи дослідження застосовані під час підготовки наукової роботи;
- вивчити типологію та хронологію у археологічних дослідженнях Луцька;
- визначити етапи археологічних досліджень Луцька та простежити їх особливості;
- простежити залежність конкретних результатів досліджень від загальнодержавних факторів та становища суспільства;
- обґрунтувати особливості та напрямки археологічних досліджень Луцька, їх специфічні риси на кожному з етапів досліджень;
- з'ясувати стан існуючих археологічних досліджень поселенської структури луцького мікрорегіону;
- охарактеризувати археологічні дослідження окремих городищ Луцька та його околиць;
- встановити основні чинники археологічних реконструкцій міста Луцьк;
- дослідити описи археологічних пам'яток маєтностей Луцького замку.

Об'єктом у дисертації виступають археологічні дослідження.

Предметом дослідження є етапи становлення та розвитку археологічних досліджень Луцька та його околиць.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період часу від середини ХІХ століття (часу найперших археологічних досліджень Луцька) і до сучасності.

Територіальні межі дослідження включають територію сучасного Луцька та його околиць у різні історичні періоди.

Методи дослідження ґрунтуються на діалектичних принципах наукового пізнання: об'єктивності, історизму, багатофакторності, наукової системності, взаємозв'язку внутрішніх і зовнішніх чинників у розвитку науки. Принципи, методи та методологія, що нині наявні в арсеналі історичної науки завдяки їхньому широкому використанню при підготовці дисертації дозволяють різносторонньо вивчити етапи становлення та еволюцію археологічних досліджень Луцька; розширити знання про поселенські округи та городища в районі річки Стир, розвиток фортифікації та господарської забудови, простежити історичну топографію міста. У дисертації застосовано принципи формальної логіки, порівняння та зіставлення, враховано концептуально важливі розробки, теоретичні висновки та узагальнення, що сприяли осмисленню принципів положень дисертації. Вибір методів наукового дослідження обумовлено науковою доцільністю.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що це перше комплексне дослідження становлення та еволюції археологічних

досліджень Луцька та його околиць у період із найдавніших часів і до сучасних днів.

У результаті здійсненого наукового пошуку отримані такі нові результати:

вперше:

- систематизовано усю наявну історіографію, яка відтворює процес археологічних досліджень Луцька та його околиць;
- сформульовано і обґрунтовано понятійний апарат дослідження;
- здійснено порівняльний аналіз археологічних розвідок, що на різних історичних етапах проходили у місті та в його околицях, визначено їх особливості;
- вперше введено в науковий обіг результати власних археологічних досліджень міста Луцька та його околиць;

отримали подальший розвиток:

- розроблення історіографічної та джерельної бази проблеми;
- власні археологічні дослідження як метод історичного пізнання;
- систематизовано археологічну колекцію фондів Державного історико-культурного заповідника у місті Луцьку як місце зберігання та опрацювання матеріалів досліджень.

Практичне значення одержаних результатів. На основі власних досліджень автором розроблено частину чинного Історико-архітектурного опорного плану міста Луцька стосовно територій пам'яток міста та їх охоронних зон, затвердженого наказом МКІП України. Сформульовані наукові положення та аналітичні висновки можуть бути використані у наступних сферах:

- при розробці проєктної документації на реставрацію чи ремонт території і об'єктів історико-культурної спадщини Луцька;

- науково-дослідницькій для поглиблення знань та у загальних працях з історії України та країн і народів, які перебували на цих теренах у період Середньовіччя та Нового часу;

- матеріали дисертації та її висновки можуть бути використані для переекспозиції Музею археології Волинського національного університету імені Лесі Українки, історико-культурного заповідника у місті Луцьку, та організацій екскурсій;

- при читанні загальних курсів і спецкурсів у вищих навчальних закладах на історичних спеціальностях, а також у краєзнавчих студіях.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи обговорювалися на відкритому засіданні кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки та відображені у доповідях на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, наукових семінарах та археологічних з'їздах. Це зокрема: «XXVII Міжнародна історико-краєзнавча конференція Минуле і сучасне Волині та Полісся. О.Цинкаловський і край» (Луцьк, 22 лютого 2008 р.); «XX Міжнародна наукова конференція «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні»» (Київ, 23-24 березня 2011 р.); «XI Міжнародна

наукова конференція «Археологія Заходу України» (Львів, 21-23 травня 2014 р.); «Міжнародна наукова конференція «Методичні проблеми пам'яткоохоронних досліджень»» (Київ, 2-3 жовтня 2014 р.); «Міжнародна наукова конференція «Per aspera ad astra: до 100-літнього ювілею відомого археолога Бориса Тимощука»» (Чернівці, 8 квітня 2019 р.); «Міжнародна наукова конференція «Мотив – стиль, образ – знак у контексті давніх культур і традицій»» (Львів-Винники, 6-9 листопада 2019 р.); «I Всеукраїнський археологічний з'їзд» (Ніжин, 23-25 листопада 2018 р.); «X Всеукраїнська науково-практична конференція «Археологія & Фортифікація України»» (Кам'янець-Подільський, 12 жовтня 2020 р.); «Історико-краєзнавча конференція, присвячена 140-річчю від дня народження барона Федора Штейнгеля» (Рівне, 24 вересня 2010 р.); «Шоста науково-краєзнавча конференція «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» (Меджибіж, 28-29 жовтня 2011 р.); «Наукова історико-краєзнавча конференція «Лицар ордена культури»» (Дубно, 21 квітня 2016 р.); «Науково-практична конференція «Дослідження, охорона та популяризація об'єктів культурної спадщини»» (Хотин, 22 серпня 2018 р.); «Науково-практична конференція «Нові дослідження пам'яток археології на Волині»» (Пересопниця, 15-16 листопада 2018 р.); III науковий семінар «Археологія Буковини: здобутки та перспективи»» (Чернівці, 13 грудня 2019 р.); «XVII Науково-практична конференція «Любартівські читання»» (Луцьк, 25 травня 2023 р.).

Публікації. Основний зміст та результати дисертаційного дослідження викладено автором у 23-ти публікаціях, із них: 5 – у наукових фахових збірниках, 1 – розділ колективної монографії, 1 – іноземне видання, Республіка Польща, 1 – енциклопедія сучасної України, 15 – як матеріали конференцій.

Структура і обсяг дисертаційної роботи обумовлені її предметом, метою та завданнями. Дисертація побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається із вступу, чотирьох розділів, поділених на 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, що складає 340 позицій, додатків (окремим томом). Обсяг тексту дисертації складає 216 сторінок, загальний обсяг 268 сторінки (з посторінковими посиланнями).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано ідею наукового дослідження та його актуальність, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет, хронологічні межі, з'ясовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про апробацію дисертації.

У **першому розділі «Історіографія а джерельна база дослідження»** проаналізовано історіографію та джерельну базу проблеми, визначено теоретичні основи дослідження. В першому підрозділі **«Стан наукової розробки проблеми»** автор, аналізуючи наявні наукові розвідки, поділяє усю літературу на декілька умовних груп:

– перша – це праці узагальнюючого характеру, у яких досліджувана у дисертації наукова проблема, не розглядається, але їхній характер дозволяє скласти цілісну картину історичного процесу та подій, що відбувалися в суспільно-політичному, науковому та культурному просторі Луцька, зокрема, та Волині загалом;

– друга група літератури, виділена автором, – це роботи, які стосуються саме археологічних досліджень, а їх географія та хронологічний діапазон є значно ширшими, аніж передбачає представлена дисертація;

– третя група, – це наукові праці, що мають безпосередній зв'язок із темою дисертації, розкриваючи її окремі аспекти, деталі, тощо. Проте, вона є досить невеликою, що з одного боку становило складність при написанні дисертації, а з іншого боку, саме недостатність наукової розробки досліджуваної проблеми, засвідчує наукову новизну проведеного дослідження.

Перша, умовно поділена група наукових праць представлена роботами В. Антоновича, П. Батюшкова, О. Цинкаловського, С. Гаврилюк, О. Михайлюка, І. Кічія, Г. Малеончук, М. Філіпович. Серед найперших праць, що проливають світло на археологічні дослідження Луцька слід назвати «Археологічну карту Волинської губернії» складену В. Антоновичем на початку ХХ ст.. П. Батюшков наприкінці ХІХ ст. опублікував ґрунтовну працю з історії Волині «Волинь. Историческія судьбы Юго-Западного края», де детально описано історію Волині від княжих часів до кінця ХІХ ст., проаналізовано вплив литовської та польської доби на розвиток Волині, розбудову Луцька. Важливими є праці О. Цинкаловського, який зробив значний внесок у дослідження археологічних пам'яток Волині.

Із сучасних досліджень слід виділити праці С. Гаврилюк «Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (ХІХ – початок ХХ ст.)» досліджується становлення й розвиток історичного пам'яткознавства Волині, Холмщини і Підляшшя – західних етнічних українських земель під час перебування їх під владою Російської імперії. Узагальнюючі праці за авторством О. Михайлюка та І. Кічія «Історія Луцька», книга рівненських істориків «Історія Волині». М. Філіпович, досліджуючи історію Луцької «Просвіти», піднімає проблеми археологічних досліджень Луцька які здійснювалися у міжвоєнний період активістами Луцької повітової «Просвіти», вивчається створення та формування музею археологічних досліджень Луцька.

Група зарубіжної (польської) історіографії представлена монографіями А. Абрамовіч, М. Бломбергової та статтями Р. Бриковського, Р. Якимовича, Й. Кушнера, Е. Рубіци-Кабациньської, а також працями Т.-Й. Стецкі, Й. Крашевського, Ю. Немцевіч.

Загалом, виділена умовно, група історіографії дозволяє відтворити цілісну картину історико-культурного розвитку Луцька та його околиць, що є необхідною для аналізу процесів, що відбувалися в суспільно-політичному, науковому та культурному просторі міста. Ця група історіографії включає праці, котрі характеризують археологічні дослідження, що за своєю

географією та хронологічним діапазоном є суттєво ширшими від проблематики представленої дисертації. Однією серед таких праць є книга «Археологія України за роки незалежності», що є, поміж іншим, одним із найновіших узагальнюючих видань Інституту археології НАН України.

Серед дослідників, які здійснили значний внесок в узагальнення багаторічного досвіду вивчення археологічних пам'яток є В. Баран, І. Винокур, Ю. Кухаренко, В. Войнаровський, Я. Онищук. Зокрема, львівський дослідник Я. Онищук, досліджував культурно-історичні процеси Волині та Поділля у першій половині I тисячоліття н.е. крізь призму розвитку духовної та матеріальної культури зубрицького, черняхівського, липицького, пшеворського населення. Величезний науковий доробок по вивченню проблем етнічної історії Волині належить Д. Козаку. Окрему сторінку у розвиток археологічних досліджень Волині здійснили волинські археологи С. Панишко та Г. Охріменко.

Аналіз наукових праць, умовно виділеної другої групи, дозволяє стверджувати, що дослідниками археологами, у попередні десятиліття, було проведено величезну та кропітку роботу із вивчення старожитностей найрізноманітніших археологічних культур, що локалізувалися на Волині.

Третя група історіографії, є найважливішою у дисертації і представлена, найперше, працями М. Кучинка, який з початку 70-х років XX століття розпочинає активні археологічні дослідження на Волині та у Луцьку, зокрема.

З середини 80-х рр. XX ст. розпочалася активізація археологічних досліджень у Луцьку, зокрема Волинським загonom архітектурно-археологічної експедиції Ленінградського відділення інституту Археології АН СРСР під керівництвом проф. М. Малевської. Було досліджено архітектурні залишки соборної церкви Івана Богослова, князівського палацу та глибину залягання фундаментів і час спорудження луцького замку. Результати цих досліджень викладені у численних наукових публікаціях.

Впродовж 1988 – 1991 рр. на замовлення дирекції заповідника на території Луцького замку організовується археологічна експедиція під керівництвом С. Терського. Було досліджено владичий дім, вал давньоруського дитинця та торгово-ремісниче поселення X ст.. Детальна інформація щодо цих археологічних досліджень викладені у численних наукових працях.

Волинський археолог В. Шкоропад здійснив низку археологічних досліджень на території Луцького замку та в його околицях. Автор дослідження нині продовжує практику проведення рятівних археологічних досліджень Луцька, сформовану В. Шкоропадом. Цікавими є публікації О. Златогорського.

Серед польських дослідників Луцька, зокрема його історичних пам'яток та археологічних об'єктів, неодмінно, слід згадати про З. Ревіцького, С. Ніцея, Д. Худзика, Я. Фіцке. Топографічними дослідженнями Луцька займалися М. Кучинко, О. Жук, О. Каліщук, С. Терський.

Третя, умовно виділена група історіографії, зробила можливим провести цілісне та комплексне дослідження, опираючись на джерела та факти, зробити відповідні висновки. Наявні наукові матеріали, монографії та статті дозволили різносторонньо проаналізувати, вивчити та виділити особливості становлення та розвитку археологічних досліджень Луцька та його околиць.

У другому підрозділі *«Джерельна база»* дисертант аналізує джерела. Враховуючи специфіку досліджуваної проблеми основу джерельної бази склали результати польових археологічних досліджень, які відображено у звітах за результатами археологічних розкопок.

Серед результатів польових археологічних досліджень найперше слід виділити звіти археологічних досліджень здійснених Волинським загоном архітектурно-археологічної експедиції Ленінградського відділення інституту Археології АН СРСР (1985 р.) та волинськими археологами. Ці матеріали зберігаються у наукових фондах Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку і стали невід'ємною частиною дисертації, склавши її джерельну базу, як і археологічні дослідження, згаданого вище, С. Терського, детальна інформація щодо яких зберігається у фондах Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку.

Частина звітів археологічних досліджень території Луцького замку, здійснених М. Кучинком зберігається у фондах музею археології Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розкопки на території Луцького замку та в його околицях здійснювали В. Шкоропад, О. Златогорський. Звітні документи щодо розкопок зберігаються у фондах Наукового архіву ІА НАН України. Автор дисертації також, був учасником проведених археологічних експедицій.

Специфіка представленої роботи полягає у тому, що найважливішим джерелом виступають саме археологічні джерела. Не дивлячись на чисельні звіти за результатами археологічних досліджень, цілісної картини, яка б у деталях різнопланово та комплексно відтворювала стан археологічних досліджень Луцька та дозволяла прослідкувати їх динаміку, досі складено не було. Дисертантом у роботі використано інформацію про 629 археологічних пам'яток у регіоні середньовічного Луцька, враховано 20 відомих давньоруських городищ регіону. Значний підйомний археологічний матеріал міститься у фондах музеїв і заповідників та складає основу експозицій давньої історії краю.

Таким чином, джерельна база представленої дисертації є доволі широкою та інформаційно насиченою. Її різноманітність дозволила підкріпити висновки щодо особливостей становлення та розвитку археологічних досліджень Луцька та його околиць, комплексно та об'єктивно вивчити задекларовану наукову проблему.

У другому розділі *«Етапи археологічних досліджень Луцька»* прослідковано та виокремлено основні етапи різнопланових археологічних досліджень, які проводилися у Луцьку від середини ХІХ ст. до сьогодення.

У першому підрозділі *«Початки археологічного вивчення Луцька»* утверджується думка, інтерес до пам'яток археології Луцька та його околиць як вже до пам'яток історії виникає лише у ХІХ ст. Далекі від наукового аналізу праці Ю.-І. Крашевського, Ю.-У. Немцевича, Г. Оссовського, Я. Потоцького та інших містять цікаві і важливі спостереження. Найбільший вклад здійснює Тимчасова комісія для розбору давніх актів при Київському, Подільському та Волинському генерал-губернаторові.

Після включення Волині у склад Польщі необхідно відзначити достатньо високий науковий рівень робіт М. Древка, З. Леського, Я. Фіцке, Л. Чикаленка, їх спрямованість на всебічне вивчення Верхнього та Окольного замків, а також інших пам'яток та територій воєводського міста. Дослідження проводилися Старого міста, передмість Гнідава, Красне, Бівуаки. Поряд з рятівними роботами розгорнуто діяльність по обстеженню пам'яток у приміських селах Вишкові, Кульчині, Жидичині. Цей період характеризується як кількісним зростанням археологічних розкопок, так і більш якісними характеристиками їх проведення.

Отже, археологічне вивчення міста Луцька та його околиць викликали інтерес у дослідників у різні часові проміжки, не зважаючи на політичні зміни його статусу.

У другому підрозділі *«Наукові археологічні роботи радянського періоду»* обґрунтовується думка, що війна та післявоєнний період надовго затримали розвиток археологічної науки. Дослідження на території міста розпочались лише після так званої «відлиги», у 1968-1969 рр. М. Кучерою було здійснено дослідження решток цегляної церкви Святого Дмитра в Окольному замку. П. Раппопорт вивчав Луцький замок та давньоруські городища в околицях міста. У 1967 р. невеликі аматорські археологічні дослідження у Старому місті та на Гнідавській Гірці в Рованцях проводив М. Матвієйко.

Ситуація кардинально змінюється після переїзду зі Львова М. Кучинка, сферою його наукових інтересів стають зони новобудов на території середньовічного міста та багатошарові приміські поселення Лучеська.

З кінця 1980-х рр. загопи експедиції під керівництвом Г. Охріменка, Б. Сайчука, С. Терського, П. Троневи́ча, проводили дослідження на Гнідаві, на території Архімандричого подвір'я Нижнього замку, Ринковому пагорбі та середмісті.

Впродовж 1988-1991 рр. в околицях Луцька С. Панишко дослідив оборонні споруди на Коршівському городищі та на городищах у Арматнові та Човниці і розвідки селищ у басейні р. Конопельки.

Таким чином, за виключенням окремих одиничних розвідок системне проведення археологічних робіт на території Луцька та його околиць за часів радянської влади стали проводитися лише з кінця 1960-х рр.

У третьому підрозділі *«Новітні комплексні архітектурно-археологічні дослідження»* звертається увага, що на початку становлення української держави археологічні роботи проводились найчастіше у вигляді фіксації чи ствердження факту руйнації археологічного культурного шару.

У 1990-1991 рр. дослідженнями Луцького замку займався львівський археолог С. Терський, було досліджено культурний шар та найдавніші укріплення Луцька біля Стирової вежі замку. У цей же період на території Старого міста продовжувалися геологічні вишукування Р. Метельницьким.

Восени 2006 р. проводилися археологічні роботи на ділянці між північним контрфорсом В'їзної вежі та східним контрфорсом кам'яниці Пузини. Ці роботи до сьогодні є унікальними в історії археологічних досліджень. У 2002-2007 рр. на території історичного урочища «Гнідавська Гірка» дослідження проводить експедиція під керівництвом В. Шкоропада, у 2008 р. та 2009 р. під керівництвом О. Златогорського.

Протягом останніх десяти років археологічні дослідження мають дослідницький та пам'яткоохоронний характер та здійснювалися на території подвір'я Волинської духовної семінарії, Замкової площі та частини внутрішнього двору Луцького замку, з'ясовано було стратиграфію культурних нашарувань в зоні центру середньовічного Лучеська, по вулицях Кондзелевича та Кафедральні, Караїмській, 23, Лютеранській, Плитниця. У 2017 р. проведено археологічні роботи під час ексгумації та перепоховання останків в'язнів Луцької тюрми, влаштування системи водовідведення від Кафедрального костелу Св. Петра і Павла, здійснено розвідку втраченої частини Братського Хрестовоздвиженського собору. Продовження наукових археологічних розвідок на лівому березі р. Стир в урочищі «Переправа» дозволило підтвердити висновок про наявність тут пам'ятки археологічної спадщини.

Таким чином, за період незалежності України археологічні дослідження проходять процес трансформації від фіксації чи ствердження факту руйнації до реконструкції.

Третій розділ дисертації **«Археологічні дослідження поселенської структури Луцького мікрорегіону»** присвячено аналізу проведених досліджень найближчої до міста поселенської округи: опорних городищ та відкритих селищ, які були невід'ємними складовими частинами Луцької поселенської агломерації.

У першому підрозділі **«Вивчення поселень X – XII ст. у басейні річки Стир»** опираючись на результати картографування констатується, що протягом досліджуваного періоду Луцьк мав у сфері свого прямого впливу лише басейн річки Стир. Тому археологи значну увагу приділяють поселенській структурі регіону з X до XII ст. У басейні Стиру в XI ст. існувало 90 селища та три городища (Жидичин, Новостав та Лище), окрім Луцька. Перші археологічні розкопки в досліджуваному районі провела у 1898 р. К. Мельник. Вивченням поселенської агломерації в околицях Лучеська займалися М. Кучера, Г. Охріменко С. Панишко, С. Терський та В. Шкоропад. У червні 2011 р. проведено дослідження на території нововиявленого поселення в селі Богушівка Луцького району.

Таким чином, проведені роботи показують доволі густу забудову поселень у X – XII ст. у басейні річки Стир які, не зважаючи на вивченість, потребують подальшого дослідження.

У другому підрозділі *«Археологічні дослідження окремих городищ»* розглянуто археологічні дослідження які проводилися в районі басейнів річок Черногузки, Серни та Конопельки.

Басейн Черногузки є найбільш показовим у розгляді розвитку окремих мікрорегіонів у районі Луцька. У цей період тут існувало 148 відкритих селищ та шість городищ: Коршів, Городище I, Городище II, Горзвин, Кошів та Білосток. Три перші з них стаціонарно досліджувались археологічними експедиціями, у Горзвині, Кошеві та Одерадах проведено розвідки. Територія басейну Серни, хоч і менша за територію басейну Черногузки, однак цілком могла на ранньому етапі утримувати поселенську структуру. В басейні річки Конопелька відомо 35 відкритих селища та 2 городища-сховища у Арматнові та Човниці.

Уперше стаціонарні розкопки городищ стали проводитися у 1936 р. співробітником крайового музею З. Леським. На початку 1960-х рр. П. Раппопорт обстежив оборонні споруди пам'ятника та зняв його план, а у 1988 та 1992 рр. Коршівське городище досліджувалось експедицією Волинського краєзнавчого музею під керівництвом С. Панишка.

Завдяки багаторічним археологічним експедиціям М. Кучінка вперше повністю досліджено феодальну садибу в басейні р. Черногузки, частина посаду давньоруського Шеполя та селища у його околиці.

Таким чином, проведені археологічні дослідження городищ дали можливість повністю вивчити їх історію.

У третьому підрозділі *«Поселенська округа Луцька за археологічними даними»* звертається увага, що у басейні Черногузки давньоруських селищ відомо сім: Коршів, «Вал», Городище I, Горзвин, Кошів, Білосток, Несвіч. П. Кучера відносить до басейну Черногузки ще городище Одереди. Щодо басейну р. Стиру то тут, окрім Луцька відомі городища у Жидичині, Підгайцях, Новоставі, Мстишині, Лищах, Крупі та Зміїнці.

Картографування відомих археологічних пам'яток на досліджуваній території дозволила прослідкувати деякі відмінності в їх розміщенні. З метою вивчення території сучасного міста Луцька та прилеглої до нього території було проведено стаціонарні розкопки, рятівні досліджень пам'яток. Найбільш значні результати були отримані на городищі біля с. Городище I Луцького району, у дослідженнях центру північної агломерації Луцька – Жидичина та дослідженням центрального пункту басейну річки Серни – району давньоруського міста Шеполя.

Отже, окрім центрів мікрорегіонів (городищ в Луцьку, Коршеві, Шепелі та Арматнові) відкрито цілий ряд менших за значенням укріплень, які відігравали свою роль у поселенській структурі Луцька.

Четвертий розділ *«Археологічна реконструкція Луцька XII-XVI ст.»* характеризує чинники трансформації Луцька як класичного феодального міста та на основі археологічних джерел характеризує його функціональну забудову, матеріальну культуру та міжнародні зв'язки.

У першому підрозділі *«Чинники становлення Луцька як феодального міста»* виділено кілька чинників реформування Луцька в велике феодальне

місто. Провідні ролі відігравали зовнішній (політичний) фактор, коли завдяки утвердженні в місті князівської династії та розвитку уділу розвивалось саме місто і внутрішній, що полягав у поглинанні містом, що розвивалося мікрорегіональних сільськогосподарських округ басейнів малих річок.

В ході проведених археологічних робіт Луцька та його околиць підтверджується теза, про інтенсивність торгівлі з країнами сходу, що засвідчено знахідками срібних монет арабського карбування. Не припинялись також економічні відносини з Візантією, свідченням чого є знахідки у Луцьку імпортованих червоно-глиняних амфор і корчаг. Завдяки археологічним дослідженням з'являється можливість здійснення періодизації становлення Луцька як феодального міста.

Отже, проведені археологічні дослідження дозволяють стверджувати, що основними чинниками становлення Луцька як феодального міста були перетворення його у політичний та культовий центр, а також торгівля.

Результати археологічних досліджень розвитку Луцька з кінця XIV ст. розглядаються у другому підрозділі «*Функціональна забудова міста у XIV-XVI ст.*». У XIV-XVI ст. розвиток міста набуває більш інтенсивного характеру. Основа цього процесу, безперечно, пов'язана з традиціями давньоруського містобудування.

Археологічні досліджень забудови міста стали здійснюватися ще у 1938 р. при підготовці реставрації Замку Любарта інженером Захватовичем. Протягом 1978-1992 рр. на території Старого Луцька здійснювалися геологічні вишукування Р. Метельницький У 1990-1991 рр. львівським археологом С. Терським було досліджено культурний шар та найдавніші укріплення Луцька біля Стирової вежі замку, що дало підставу говорити про освоєння замкового пагорбу задовго до виникнення тут укріплень. Б. Сайчук здійснив спробу реконструкції Окольного міста та локалізації в його межах 56 садиб чи будинків.

Таким чином, поряд з розвитком давньоруських містобудівних принципів при забудові міста у досліджуваній період стали використовувати містобудівельні норми Литви і Польщі, що пов'язано із входженням Луцька до Великого князівства Литовського у другій половині XIV ст.

У третьому підрозділі «*Археологічні пам'ятки маєтностей Луцького замку*» досліджується села, які були приписані до Луцького замку, а також археологічні пам'ятки, які вдалось відкритим науковцям на території цих сіл.

Особливу роль у розвитку Луцького замку відігравали система шляхів, митниць та заїжджих пунктів (корчма). Значну інформацію, щодо розвитку Луцького замку дало археологічне дослідження корчми на околиці с. Шепель Луцького району, це перша подібна археологічно досліджена споруда такого типу на Волині. Знайдений матеріал з об'єкту надзвичайно багатий.

Щодо митниць то широка їх сітка засвідчена рядом документів, у першу чергу судових матеріалів та скарг. До недавнього часу такі митниці не були простежені археологічно. Деяку інформацію про розміри та планування таких споруд маємо з розкопок 2011 р. в с. Крупа, поруч з давнім дубенським трактом, де була розкопана споруда з явними ознаками розміщення в ній

приміщення митного пункту. Пам'ятка була виявлена, обстежена і введена до наукового обігу В. Коноплею та В. Івановським.

Отже, вищевикладене вказує, що у XIV-XVI ст. Луцький замок розвивався як потужний середньовічний центр, який мав у своїй власності околишні села, митниці, дороги та постійні двори, корчми – дослідження яких активно проводиться у сьогоденні.

Дослідивши становлення та еволюцію археологічних досліджень Луцька та його околиць дисертант дійшов до наступних **висновків**:

Апробована у дисертації дослідницька методологія дозволила осмислити об'єкт дослідження, повністю розкрити задекларовану наукову проблему, сформулювати та аргументувати висновки. Визначені принципи та методи дослідження зумовили його структуру та логіку викладу.

Дисертація опирається на широку та різнопланову історіографічну та джерельну бази, критичне осмислення яких сприяло досягненню мети поставленої дисертантом – вивчити особливості та основні етапи археологічних досліджень, що проводилися у Луцьку та на його околицях, оцінити їх результати та простежити вплив цих результатів на формування нової археологічної мапи міста. Широта історіографічної бази дисертації, також, засвідчує, що тема не втрачає своєї актуальності впродовж останніх десятиліть, і є важливою та запитаною серед наукового загалу, що гарантує її практичну значимість та важливість.

Джерельна база дисертаційного дослідження є, також, доволі широкою та інформаційно насиченою. Її різноманітність дозволила джерельно підкріпити аналітичні висновки щодо особливостей становлення та розвитку археологічних досліджень Луцька та його околиць, комплексно та об'єктивно вивчити задекларовану наукову проблему. Аналіз джерельної та історіографічної бази, дозволив зробити наступні висновки:

по-перше, на сьогоднішній день накопичено достатню кількість різного дослідницького матеріалу (звіти за результатами археологічних досліджень, наукові та краєзнавчі дослідження, монографії) з даної проблеми на основі чого можна реконструювати особливості та умови становлення та розвитку археологічних досліджень Луцька та його околиць;

по-друге, систематизація та аналіз джерельної бази дозволяє виділити становлення та еволюцію археологічних досліджень Луцька, як окрему дослідницьку проблему. Детальна розробка представленої наукової проблеми вимагала від дослідника аналітичного дослідження усіх виявлених джерел на основі їх аналізу та систематизації.

Окрім того, автор дійшов до висновку, що стан теоретико-методологічного опрацювання задекларованої у дисертації наукової проблеми є недостатнім, а тому, представлена наукова праця, заповнює прогалину у дослідженні такої важливої проблеми вітчизняної історії, як становлення та еволюція археологічних досліджень Луцька та його околиць. Обрана концептуальна модель дослідження та застосований автором методологічний інструментарій, а також узагальнена історіографічна база та джерельний матеріал дозволили досягти задекларованої мети дослідження та

повністю вирішити поставлені завдання. До наукового обігу залучено цілу низку нових джерел, зокрема археологічні та картографічні, здійснено кореляцію типології та хронології у археологічних дослідженнях Луцька та його околиць.

І хоча, ще із періоду середньовіччя на Волині знаходять старожитності, більш системне їх вивчення започатковується аж із другої половини XIX століття, часу коли Луцьк входив до складу Російської імперії. Із переходом міста у підпорядкування Другій Речі Посполитій, вивчення археологічних пам'яток та їх збереження набуває більш ґрунтового та наукового підходу. Саме у цей період відбуваються ґрунтовні археологічні дослідження, створюються спеціальні гуртки та товариства, які опікувалися збереженням та систематизацією археологічних пам'яток, з'являються нові дослідники і публікуються перші праці щодо результатів археологічних розвідок.

Розглядаючи радянський етап в історії археологічних досліджень замку можна констатувати, що хоча активні дослідження тут розпочинаються наприкінці 60-х років XX ст. вони були досить змістовними та інформативними. Розкопано показові архітектурні об'єкти, досліджено первісний рельєф та оборонні споруди замку, музеєфіковано соборну церкву Івана Богослова, встановлено стратиграфію культурних нашарувань як території замкового пагорба так і історичного середмістя. Історико-містобудівна схема Верхній замок – Окольний замок – Місто – Околиця була чітко окреслена на основі наукових археологічних досліджень.

У радянський період археологічні дослідження набувають особливо масштабних розмірів, змінюються наукові підходи та методи досліджень, що значною мірою проводилися радянськими (не українськими) інституціями. У добу Незалежності України, археологічні дослідження Луцька та околиць набувають державницького та комплексного підходу. Саме на цьому етапі здійснено найважливіші та різнобічні археологічні дослідження.

Матеріали археологічних досліджень історичної частини Луцька останнього десятиліття неодмінно потрапляють саме до наукових фондів Державного історико-культурного заповідника у місті Луцьку, де вони зберігаються, опрацьовуються, а у випадку унікальності знахідки експонуються у складі постійно діючих виставок у Замку та підземеллях Кафедрального Собору, тобто проходять увесь класичний шлях рухомого археологічного артефакту – від виявлення до каталогізації та експонування.

Аналіз здійснених археологічних досліджень найближчої до міста поселенської округи: опорних городищ та відкритих селищ, які були невід'ємними складовими частинами Луцької поселенської агломерації дозволяє зробити висновок, що скупчення значної кількості археологічних об'єктів говорить не лише про багаточисельність, а й щільність заселення території від римського часу до XVII століття включно.

Період з X до середини XII століть є окремим етапом розвитку сільськогосподарської округи Луцька, в цей час поселенські структури чітко розмежовуються басейнами малих річок і йдуть по своїх, поки що окремих шляхах розвитку, маючи свої, мікрорегіональні особливості. Здійснений

аналіз археологічного матеріалу околиць Луцька засвідчує нерозривний зв'язок із міським феодальним центром.

Відсутність глибинної і розширеної інформації про археологічні пам'ятки, їх важливість та значення для вирішення ряду питань з еволюції поселенської структури в регіоні спонукає до проведення нових археологічних досліджень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Баюк В. Селище Княжої доби на території урочища Гнідавська Гірка. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки.* №22. // За ред. С.Гаврилюк. Луцьк: «Вежа», 2009. Ст. 64-68.
2. Баюк В. Польові дослідження пам'ятки археології в урочищі «Куповаті» на околицях Луцька 2010 року. *Археологічні дослідження Львівського у-ту. 2010. Випуск 13.* Львівський національний університет імені Івана Франко. Ст. 309-319.
3. Баюк В. Волинська школа археології: історія та сучасний стан. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* Число 10. Луцьк, ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. Ст. 70-73.
4. Баюк В. Археологічний комплекс давньоруського часу біля с. Городище І Луцького району. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* Число 12. Луцьк, СНУ ім. Лесі Українки, 2013. Ст. 5-12.
5. Баюк В. Дослідження Сокільського замчища. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* Число 24. Луцьк, ВНУ ім. Лесі Українки, видавничий дім «Гельветика», 2021. Ст. 179-186.
6. Баюк В. Дослідження у внутрішньому дворі Луцької тюрми 2017 року. *Радянські репресії в Західній Україні у 1939-1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці : колективна монографія / за ред. Оксани Каліщук, Людмили Стрільчук, Миколи Кучерепи та Олега Разиграєва.* Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Ст. 286-294

Статті в іноземних виданнях:

1. Баюк В. Обстеження району давньоруського городища Борисковичі у сезоні 2009 року. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego Tom XXXI.* Rzeszów 2010. S. 123-127.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Баюк В. Луцький державний історико-культурний заповідник. *Енциклопедія сучасної України*. Том 18. К: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. Ст. 160-161.
2. Баюк В. Дослідження північного передмістя Лучеська у 2008-2009 роках. *Західне Полісся: історія та культура. Науковий збірник*. Випуск III. Редактор А. Українець. Рівне: Видавець О.Зень, 2009. 160 с.
3. Баюк В. Археологічні дослідження Луцька (історія і сучасність). *Краєзнавство: науковий журнал*. Київ, 2010. Ч. 1–2. С. 123-129.
4. Баюк В. Звіт про проведені рятивні археологічні дослідження у с. Шепель Луцького району Волинської області 2009-2010 років урочище «Вал» (посад) // *Науковий архів ІА НАНУ*, 2010. С.17-27
5. Баюк В. Нові матеріали досліджень передмість княжого Лучеська. *Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології*. Вип. II. Одеса, 2010. С. 210-213.
6. Баюк В. Дослідження багатошарового селища біля с. Шепель. *Археологічні дослідження в Україні 2010 року*. К.-Полтава, 2011. С. 113-117.
7. Баюк В. Матеріали досліджень багатошарового селища біля с. Шепель на Волині. *Археологія: спадок віків: Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів і молодих вчених / Голова редкол. В.Ф. Колесник – К., 2011. – 282 с.*
8. Баюк В. Дослідження посаду давньоруського Шеполя. *Археологічні дослідження в Україні 2010 року*. Ін-т археології НАН України. Київ-Полтава, 2011. С. 30-31.
9. Баюк В. Споруда козацького часу з Волині (спроба атрибуції). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових праць*. Випуск 20. Частина I. Упор. О.М.Титова.-К, 2011. С. 213-217.
10. Баюк В. Споруда пізнього середньовіччя поруч з давньою дорогою Луцьк-Володимир-Волинський. *Наукові студії: Збірник наукових праць*. Історико-краєзнавчий музей м. Винники. Вип. 4. Львів: В-во «Растр-7», 2011. С. 39-43.
11. Баюк В. Г. Нові дослідження мікрорегіону Шеполя в басейні р. Сарни. *Волино-Подільські археологічні студії*. Випуск III. Пам'яті Ю.М.Малеєва (1941-2006) : Збірник наукових статей. Упорядники В.М. Конопля та О.Є. Златогорський. Луцьк : Волин. старожитності, 2012. С. 23-29.
12. Баюк В. Іконографія костелу Вознесіння Св. Діви Марії та кляштору Св. Домініка ордену домініканців у Луцьку. *Історія та сучасність православ'я на Волині: матеріали IV науково-практичної конференції*. Вол.єп. УПЦ, ВДС, Вид. відділ Вол. Єп.-Луцьк, 2013. С. 57-60.

13. Баюк В. Роботи на території Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку. *Археологічні дослідження в Україні 2013: Зб. наук. ст.* За ред. Д. Н. Козака. Київ: НАН України, 2014. С. 99-100.
14. Баюк В. Розвідкові археологічні дослідження на території комплексу Волинської духовної семінарії у Луцьку. *Церква – наука – суспільство.* Матеріали Дванадцятої наукової конференції (28–30 травня 2014 р.). Нац. Києво-Печер. іст. – культ. заповідник. К., 2014. С. 17-21.
15. Баюк В. Археологічні дослідження на території Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку у 2013 році. *Старий Луцьк: наук.-інформ. зб ЛДІКЗ.* Вип. X: Матеріали X ювілейної наук.-конф. «Любартівські читання» присвяч. 585-й річниці з'їзду європейських монархів у Луцьку (м. Луцьк, 22-23 трав. 2014 р.). Луцьк: Терези, 2014. С. 253-268.
16. Баюк В. Початки археологічного вивчення Луцька. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.* 2022. Вип. 26. С. 342-349.

Баюк В. Г. Становлення та еволюція археологічних досліджень Луцька та його околиць. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. Волинський національний університет імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України. – Луцьк, 2023.

Дисертацію присвячено проблемі вивчення особливостей становлення та розвитку археологічних досліджень міста Луцька та його околиць. Впродовж тривалого часу Луцьк був центром унікального історико-географічного регіону – Волині, навколо якого сформувався археологічно цінний культурний шар: чимала кількість оборонних, культових та господарських об'єктів, які з позиції комплексного підходу розпочинають досліджуватися археологічними методами лише з середини ХІХ ст. На території Луцька та його околиць перетиналися протословянська, давньоруська, польська та литовська культури, накладалися елементи західноєвропейської цивілізації та східних народностей.

У залежності від зацікавленості історичними пам'ятками та культурного розвитку суспільства етапи археологічних досліджень Луцька та його околиць поділяю на початковий до 1939 р., археологічні роботи радянського періоду з 1939 по 1991 рр. та новітні комплексні архітектурно-археологічні дослідження.

Ключові слова: Луцьк, археологічні дослідження, етапи вивчення, городища, околиці, поселенська структура, рухомі археологічні матеріали, Луцький Верхній та Окольний замки, Волинь, Луцький мікрорегіон.

Baiuk V. H. Formation and Evolution of Archaeological Research in Lutsk and its Environs. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences majoring in 07.00.01 – History of Ukraine. Lesya Ukrainka Volyn National University, Ministry of Education and Science of Ukraine – Lutsk, 2023.

The dissertation is devoted to the problem of studying the peculiarities of the formation and development of archaeological research in the city of Lutsk and its environs. For a long time, Lutsk was the center of a unique historical and geographical region, Volhynia, around which an archaeologically valuable cultural layer was formed: a large number of defense, religious, and economic sites, which have been studied using archaeological methods only since the middle of the XIX century. Proto-Slavic, Old East Slavic, Polish, and Lithuanian cultures intersected on the territory of Lutsk and its environs, and elements of Western European civilization and Eastern nationalities were superimposed.

Depending on the interest in historical monuments and the cultural development of society, the stages of archaeological research in Lutsk and its environs are divided into the initial (before 1939), the archaeological works of the Soviet period from 1939 to 1991, and the latest comprehensive architectural and archaeological research.

At the same time, each stage has its own periodization and peculiarities. The interest in archaeological sites as historical monuments emerged in the XIX century and lasted until the beginning of the Second World War.

The war and the postwar period delayed the development of archaeological science for a long time. Historical and archaeological research in Lutsk and its environs was completely curtailed for almost thirty years, partly as a result of the totalitarian use of the Old Town by the Soviet and German authorities (a transit concentration center on the territory of the Upper Castle, the Jewish ghetto, and the Lutsk prison), and not least because of the complex process of the formation and establishment of the Soviet system in Volhynia, its spread into all spheres of society. It is only since Ukraine's independence that archaeological research has become comprehensive and large-scale, with a research and monument protection character.

Archaeological studies of the settlement structure of the Lutsk micro-region show that settlements and hillforts are concentrated along the banks of small rivers and their larger tributaries, and their number sharply decreases towards the watersheds. Instead, well-known kurgan cemeteries, especially the large ones in Usychi, Lyshche, and Piddubtsi, tend to gravitate toward watersheds. There was a significant settlement agglomeration around Lutsk.

Having traced the factors of Lutsk's formation from the tribal stage to an important feudal center, the main stages of its development are highlighted.

At the first, tribal stage of the VIII–X centuries, the settlement on the island of Luchesk was surrounded by synchronous settlements on both banks of the Styr and was one of the tribal centers of the Volhynians.

The period of the VIII–IX centuries has been studied insufficiently and there is not enough material to characterize it. The materials of the X century are clearly presented. Dwellings of this period were studied on the territory of the Dytynets, in the outskirts of the city – on Hnidava, in the “Panskyi Horod” tract, and in more distant settlements in Boratyn and Horodok.

The second stage is the end of the X–XI centuries, the period of the formation of a trade and craft settlement on the island, the construction of a new state fortress, an important princely administrative center of Ruthenia in Volhynia. The period of relative political stability had a favorable impact on the development of the city's territory. During this time, the city structure consisted of a dytynets and an ostrog (outskirts of the city).

Under the cover of the Grand Ducal fortifications, a settlement agglomeration was formed, some elements of which are known from excavations and explorations in the present-day villages of Novostav, Boratyn, Hirka Polonka, Rovantsi, Zmiiienets, Kniahynynok, Mylushi, Lyplyany, Zhydychyn, and from excavations of mounds in Teremne, Borokhiv, Lyshche, Krupa, Piddubtsi, and Stavok.

The third stage – the XII and the first half of the XIII century – is the period of formation of a large urban center and the center of a separate fiefdom. At this time, the fortifications of the third site of the island, Podil, the main trade and craft post of Luchesk, were being constructed, the first monumental structures were built, and the bishop's chair and monasteries were established. Luchesk becomes one of the most important economic and cultural centers of Southwestern Ruthenia.

The next stage is the second half of the XIII – 80–90s of the XIV century, when, despite the Tatar-Mongol invasion, Luchesk continued to develop as a prominent city and remained the capital of a separate principality, the main center of Volhynia as part of the Lithuanian-Ruthenian state. The consequences of the Horde raids were quickly overcome. Brick construction was launched in the city and its surroundings. The Pomostych (Piatnytske peredmistia) with its characteristic suburban trade is built up and fortified. Luchesk became a prominent center of international trade and a powerful political center.

Keywords: Lutsk, archaeological research, stages of research, settlements, outskirts, settlement structure, movable archaeological materials, Lutsk Upper and Okolnyi castles, Volhynia, Lutsk microregion.

Підписано до друку 07.08.2023. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Цифровий друк. Ум. друк. арк. 1,4. Тираж 100 прим. Зам. № 0823/494.
Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»:
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022